

ЕЛЕМЕНТИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Ольга РАДУЛ (Кіровоград)

У статті розглядаються спільні й відмінні риси природовідповідного виховання дітей у народній педагогіці та педагогічних поглядах В. Сухомлинського.

Ключові слова: природовідповідність, В. Сухомлинський, народна педагогіка.

В статье рассматриваются общие и отличительные черты природосообразного воспитания детей в народной педагогике и педагогических взглядах В. Сухомлинского.

Ключевые слова: природосообразность, В. Сухомлинский, народная педагогика.

Відомо, що на В. Сухомлинського велике враження справила праця Г. Волкова про народну педагогіку чувашів. В одному з листів до Г. Волкова В. Сухомлинський висловив думку про написання книги про народну педагогіку українців: «Під враженням і безпосереднім впливом вашої книги я задумав написати книгу про українську народну педагогіку. Не знаю, що вийде. Збираю матеріал. ... Гадаю, що на цю роботу піде років п'ять» [4, с. 32]. Однак, ця ідея не втілилася повністю у життя, окремої книги з народної педагогіки українців, написаної В. Сухомлинським, світ не побачив. Водночас, усі праці нашого земляка насичені елементами народного виховання.

Педагогічну творчість В. Сухомлинського з народною педагогікою пов'язує, насамперед, принцип природовідповідності виховання, використання фольклору у вихованні дітей, зокрема, казки. Зрозуміло, що народна педагогіка і педагогічні ідеї В. Сухомлинського мали різне підґрунтя, передбачали різні цілі виховання.

Спільність ідей народної педагогіки і поглядів В. Сухомлинського на природовідповідне виховання полягає, передусім, у тому, що велике значення надавалося вихованню дитини у природі і через природу.

Народна педагогічна культура віками накопичувала досвід виховання наступних поколінь, який безпосередньо виводився із реального життя. Усе життя наших пращурів було тісно пов'язане з навколишньою природою, яка впливала на розвиток суспільства в цілому та виховні процеси зокрема.

Природа для давніх слов'ян була не просто місцем проживання, джерелом і важливим фактором життєдіяльності: кожна людина відчувала себе органічною частиною близького й віддаленого оточення, а природа, зі свого боку, уявлялася природним продовженням людини. Все, щоб не робила людина, прямо чи побічно узгоджувалося з природою, її законами. Все спиралося на досвід, здобутий від зв'язків із

природою. Все мало на меті повернути до себе природні явища і себе пристосувати до них.

Практично все життя людини мало природовідповідний характер. Всепоглинальне єднання слов'ян із природою уособлювало й розвивало язичництво, яке й після поширення християнства продовжувало мирно співіснувати з ним. Наголосимо, що для наших пращурів не було неживої природи. Вся природа загалом, кожний її об'єкт і представник, кожне природне явище мали душу і відповідні одухотворені риси і якості, власний характер, норів і звички. Все це не просто накладало відбиток на відношення людини до природи, а сама людська сутність, смисл земного існування кожного індивіда, його місце у природній системі визначалися з позицій світової гармонії і створеного природою нерукотворного порядку.

Виховання дітей відбувалося у природі і через природу. Метою народного виховання було не набуття знань для панування над природою, а осягнення мудрості природного порядку та існування в гармонії з ним.

Тісний зв'язок народного життя з природним середовищем сприяв виділенню в народній педагогіці природовідповідності виховання як найважливішого принципу. Дослідник народної педагогіки білорусів В. Болбас [2] наголошує, що наслідування цього принципу в традиційній педагогічній культурі багатоаспектне і більш ширше, ніж у науковій педагогіці. Існувало переконання про досконалість, розумність природи, зокрема, й природи людини. Людина відчувала себе частиною космосу. Порушувати визначені природою взаємозв'язки і взаємини не можна. Принцип природовідповідності вимагав органічного зв'язку, єдності людського існування з живою і неживою природою, яка, зі свого боку, виступала виховною школою.

В. Сухомлинський, як і наші далекі пращури, вважав, що першою книгою дитини повинна бути книга природи. У творі «Серце віддаю дітям» він наголошував, що людина завжди була і залишається сином природи, і те, що її поріднює з природою, повинно використовуватися для її залучення до багатства духовної культури. Світ, що оточує дитину, – це насамперед світ природи з безмежним розмаїттям явищ, невичерпною красою. Саме у природі міститься вічне джерело дитячого розуму, мови, уявлень [5, с. 56].

Першим кроком у вивченні природи є спостереження дітей за її явищами, за життям рослинного і тваринного світу. В цьому ми також вбачаємо спільність ідей народної педагогіки та поглядів В. Сухомлинського на природовідповідне виховання, хоча цілі, звичайно, були різними.

Спостереження за явищами природи у наших пращурів зумовлювалися залежністю життя, добробуту від природи. Саме це спричинило те, зауважував дослідник народних поглядів О. Афанасьєв (XIX ст.) [1], з якою увагою давній слов'янин повинен був слідкувати за її різноманітними явищами: придивлятися до руху небесних світил, до їхнього блиску і згасання, до кольору зорі і хмар, прислухатися до ударів грому і подиху вітрів, помічати скресання річок, розпускання і цвітіння дерев, приліт та відліт птахів тощо. Людина прагнула зрозуміти між ними взаємний зв'язок та шукала в них знаки майбутньої зміни погоди, наближення весни, літа, осені й зими, передбачити спеку чи холоди, посуху чи зливи, урожай чи недорід. Не знаючи природних законів, народ не міг зрозуміти, чим спричинені певні наслідки, він бачив тільки те, що між різними явищами і предметами існує якийсь зв'язок.

Дитина дошкільного та молодшого шкільного віку також не розуміє причинно-наслідкових зв'язків, що існують у природі. Перш ніж їх розуміти, зауважує В. Сухомлинський, людина повинна пройти в дитинстві період розумових вправ, які являють собою бачення предметів і явищ природи [5, с. 103]. Тому першою школою для шестирічок педагог обрав виноградну алею, що росла на шкільному подвір'ї і поступово вводив дітей у навколишній світ. Мету такої школи він убачав у тому, щоб діти щодня відкривали в ньому щось нове, робили нове відкриття у навколишньому світі, щоб кожний новий крок був подорожжю до джерел мислення і мови – до чудової краси природи.

Про зміст спостережень за природою молодших школярів свідчать такі теми занять у початковій школі Павлиша часів В. Сухомлинського: «Пробудження природи від нічного сну», «Як квіти зустрічають схід сонця», «Як ховаються від негоди метелики», «Промені сонця грають у краплях роси», «Які птахи першими зустрічають сонце в селі і в степу», «Як співає жайворонок», «Як навесні прокидається життя в лісі», «Як ліс готується до зимового сну», «Як ластівка будує гніздо», «Як наближається гроза» тощо [6, с. 540].

Серед природи дитині треба дати можливість послухати, подивитися, відчутти. Звертаючись до вчителів початкової школи, В. Сухомлинський закликав: ідіть у поле, в парк, пийте із джерел думки, і ця жива вода зробить ваших вихованців мудрими дослідниками, допитливими людьми і поетами. Краса природи загострює сприйняття, пробуджує творчу думку, наповнює слово індивідуальними переживаннями [5, с. 107].

Народно-педагогічні погляди та ідеї В. Сухомлинського на природовідповідне виховання поєднувало й надання великого значення почуттям, емоціям у формуванні дітей.

У народній педагогічній системі імпліцитно містяться висновки про важливу роль почуттів людини у формуванні поведінки людини. Народна мудрість підсвідомо передбачила висновки сучасних вчених про те, що розвиток другої сигнальної системи (словесно-знакової) значною мірою залежить від діяльності першої (образно-художньої). Тому розвитку образно-художнього мислення надавалося великого значення на всіх періодах дитинства. Цьому допомагали, з одного боку, фольклор, а з іншого – навколишня природа. Краса природи, доцільність і гармонійність її явищ наповнювали виховний ідеал добротою, гуманізмом, своєрідним ліризмом душі.

В. Сухомлинський науково доводив що думка молодших школярів невіддільна від почуттів і переживань. Він наголошував, що вимога емоційної насиченості процесу навчання, особливо сприйняття навколишнього світу, висувається законами розвитку дитячого мислення. «С емоціональністю связаны и физиологические процессы, которые происходят в детском мозгу: в моменты напряженности, подъема, увлеченности происходит усиленное питание клеток коры полушарий. Клетки в эти периоды расходуют много энергии, но в то же время и много получают ее от организма» [5, с. 104].

Василь Олександрович був переконаний у тому, що процес пізнання навколишньої дійсності є незамінним емоційним стимулом думки, який є дуже важливим для дитини дошкільного і молодшого шкільного віку. Як важливо, щоб перші наукової істини дитина пізнавала у навколишньому світі, щоб джерелом думки були краса і невичерпна складність природних явищ. «Тонкость чувств и переживаний, чуткая эмоциональная реакция на глубину, мудрость мысли – эти черты духовного мира человека были бы совершенно недостижимы, если бы с малых лет он не воспитывался среди природы» [5, с. 57].

Отже, природа є джерелом і водночас світом «дитинства думки» [6, с. 539]. Природа є коліскою дитячої думки і треба прагнути, щоб кожна дитина пройшла школу дитячого мислення.

Підґрунтям розумової діяльності є уміння спостерігати і уявляти. На початку розумової діяльності, наголошує В. Сухомлинський, мислительні процеси повинні якомога тісніше пов'язуватися з живими, яскравими, наочними предметами навколишнього світу.

Дитяче бачення світу є своєрідною художньою творчістю. Дитина баче живий образ,

потім уявляє, створює цей образ у своїй уяві. Бачення реального образу і створення фантастичного образу в уявленні – у цих двох сходинках розумової діяльності немає суперечностей. Дитина мислить образами і створює власну казку. Фантастичний образ казки сприймається, розуміється дитиною і створюється нею ж як яскрава реальність. Створення фантастичних образів є найбільш сприятливим ґрунтом для розвитку паростків думки.

У школі під голубим небом В. Сухомлинського діти вчилися спостерігати і створювати власні образи, власні казки. Зокрема, білі пухнасті хмари були для дітей світом неймовірних відкриттів. У їх чудернацьких формах, що швидко змінювалися, діти бачили тварин, казкових велетнів. Кожне нове відкриття набувало казкових форм. Казкові образи допомагали дітям відчувати красу рідної землі.

Образність думки притаманна й давнім людям. Так, колись у давні часи хмара на небі уявлялася людям килимом-самольотом, птахом, чудесним крилатим конем, летючим кораблем.

У школі природи шестирічний павлівський хлопчик уявив хмару чабаном у солом'яному капелюсі, який спирався на палку, з отарою овець, попереду якої баран з крутими рогами і ягнятами. Іншій дитині уявилася копна сіна із двома пастухами з вилами. Так само і в народній педагогіці, у фольклорі дощові хмари уподібнювалися біку і корові. Зокрема, це підтверджують загадки східнослов'янських народів: «Тур ходит по горам, а турица по долам» [1, с. 210].

Спостереження дітей за природою та виявлення їх у казкових образах водночас сприяли й розумінню вчителем індивідуального світу дитини, її розумових здібностей. В. Сухомлинський писав: «Я вижу, что у одного ребенка поток мыслей течет бурно, стремительно, рождая все новые образы, у другого – как широкая, полноводная, могучая, таинственная в своих глубинах, но медленная река. Даже незаметно, есть ли у этой реки течение, но оно сильное и неуправляемое. Его не повернуть в новое русло...» [5, с. 101].

Загальновідомо, що красу природи допомагає зрозуміти музика. В. Сухомлинський бачив одне із важливих завдань виховання дітей у тому, щоб сприйняття музичних творів чергувалося із сприйняттям того фону, на якому людина може зрозуміти, відчути красу музики – «тишини полей и лугов, шелеста дубравы, песни жаворонка в голубом небе, шепота созревающих колосьев пшеницы, жужжания пчел и шмелей» [5, с.132–133]. Педагог прагнув слуханням дітьми музики, насамперед, показати, що джерелом краси мелодії, створеної композиторами, є краса навколишнього світу.

Відповідно, вчителем підбиралися класичні музичні твори, в яких у яскравих образах, зрозумілих дітям, передано те, що діти чули навколо себе: щебетання пташок, шелест листя, рокотання грому, журчання струмка, завивання вітру: «Політ шмеля» із опери «Казка про царя Салтана» М. Римського-Корсакова, «Осіньні пісня (Жовтень)» П. Чайковського, мелодії Е. Гріга, Ф. Шуберта, Ф. Шумана та ін. [5, с. 138].

Відомо, що перш ніж вийти у світ, праця В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» кілька років рецензувалася. Педагогу закидали, що у його творі мало показано суспільство [3], виховання зосереджено на природі, пізнанні навколишнього світу. Однак, з одного боку, шестирічні діти ніколи не відчували себе ізольованими від суспільства: вони жили у своїх сім'ях і поділяли з батьками усі турботи тогочасного життя; крім того життя у селі ніколи не буває замкненим. З іншого боку, шестирічний вік дуже важливий у розвитку саме емоцій, образного мислення дитини, що розвиває розумові здібності дитини, формує моральні поняття і правила.

Сам В. Сухомлинський у передмові до своєї праці писав, що не всі моральні і політичні ідеї, які доступні юнакам, або навіть підліткам можуть бути доступними малій дитині. Поспішати з поясненням істин, які не можуть бути зрозумілими через особливості віку, не можна. Першим кроком у патріотичному вихованні дітей педагог уважав природу – дерева, квіти, птахи, синє небо рідної землі, а також казку [5, с. 37].

Можливо, ідеї виховання молодшого школяра у природному середовищі у В. Сухомлинського виникли внаслідок вражень від своєї першої учительки. У новому прочитанні книги «Серце віддаю дітям» містяться спогади В. Сухомлинського про першу вчительку: «...не забуду того дня, когда я сам впервые переступил

порог школы вихрастым мальчиком, когда первая моя учительница Прасковья Алексеевна повела нас, малышей, в луг и открыла удивительный мир – жизнь муравейника...» [5, с. 81].

Навчання Василя Олександровича у початковій школі припало на 20-і роки ХХ століття. У цей час навчання відбувалося за комплексними програми, цілями яких було подолати відрив школи від життя, пов'язати навчання (особливо у початковій школі) із сезонними явищами, розвинути творчі сили дітей, їх активність. Ймовірно, перша вчителька В. Сухомлинського не тільки притримувалася положень програми, а й сама була небайдужою до дітей і до навколишньої природи, оскільки зуміла залишити про себе добрі спогади.

І сьогодні є важливою творча праця саме першого вчителя дитини. Творчо працюючим вчителям початкової школи вдається реалізувати народно-педагогічні ідеї та погляди В. Сухомлинського на виховання дітей у природі та за допомогою природи, розвиваючи розумові, естетичні, моральні риси школярів.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Афанасьев А. Н. Мифология Древней Руси / А. Н. Афанасьев. – М.: Эксмо, 2007. – 608 с.
2. Болбас В. С. Природосообразность воспитания в народной педагогике белорусов / В. С. Болбас // Педагогика, 2007. – № 3. – С. 79–83.
3. Переписка с издательством «Радянська школа». Рецензии и отзывы на рукопись «Сердце отдаю детям» // Сухомлинский В. О. Сердце отдаю детям. – К.: «Акта», 2012. – С. 528–554.
4. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Радянська школа, 1985. – 312 с.
5. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. – К.: «Акта», 2012. – С. 26–484.
6. Сухомлинский В. О. Школа і природа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 536–551.